Оригинални научни рад
811.163.41'367.623.6'38:070(497.11)
811.163.6'367.623.6'38:070(497.4)
81'373.7:070(497.11+497.4)

Јелена Љ. Спасић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука
Катедра за филолошке науке

Наслеђе 47 • 2020 • 9–24

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКА СРЕДСТВА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ЕТНОСТЕРЕОТИПА У НАСЛОВИМА СРПСКЕ И СЛОВЕНАЧКЕ ШТАМПЕ

Циљ истраживања је издвајање језичко-стилских средстава за исказивање аутостереотипа и хетеростереотипа у насловима жанровски разнородних новинских текстова објављених у електронским издањима штампе. У раду се бавимо стилистички маркираном употребом придева *српски* у насловима електронских издања српске штампе и придева *srbski* у насловима електронских издања словеначке штампе. Коришћењем лингвостилистичке методе, као најзаступљеније видове онеобичене употребе присвојног придева изведеног од етнонима (имена народа) издвојили смо фразеологизме, стилске фигуре преименовања и метафоре. Резултате анализе интерпретирамо у светлу тематске и жанровске условљености избора језичких средстава.

Кључне речи: етностереотип, фразеологија, штампа, српски језик, словеначки језик

1. Увод

Избор језичких средстава којима се у националној штампи упућује на *другог* о коме се извештава утиче на утврђивање постојећих стереотипа и перцепцију туђег националног и етнокултурног идентитета. Циљ рада[2] је да утврди репертоар језичко-стилских средстава којима се у српској и словеначкој штампи утврђују постојећи етностереотипи. У раду ћемо показати употребу придева *српски* у насловима електронских издања српских новина и придева *srbski* у насловима електронских издања словеначких новина.

Стереотипи или *слике у главама* о друштвеним групама истичу не само разлике него и сличности међу групама, а њихова етноцентричност се огледа у чињеници да су „стереотипни ставови о групама којима ми припадамо (као чланови тих група) обично позитивнији него они о групама којима не припадамо" (Купер, Купер 2009: 1376). Етностереотипи су најчешћа класа стереотипа и подразумевају карактерисање припадника одређеног народа поједностављеним категоријама (Дурбаба

1 jelenaspasic2410@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

2013: 298), што омогућава групама да представљају међусобне односе и да утичу на њих (Купер, Купер 2009: 1377).

За потребе ове анализе сачињен је жанровски разнородан корпус од тридесет издања словеначке електронске штампе[3] и тридесет издања српске електронске штампе[4], објављиваних у раздобљу од скоро двадесет година (2000–2019). За поређење употребе језичких средстава за исказивање етностереотипа у српској и словеначкој штампи у периоду 2000–2019. одлучили смо се зато што је реч о некадашњим чланицама СФРЈ, које су успоставиле дипломатске односе 2000. године, а током последњих година развијају добре трговинско-економске односе. За анализу смо издвојили наслове у којима креативност новинара доприноси истицању културних разлика и идентитета или успостављању веза међу културним феноменима.

Српски и словеначки су сродни, структурно и семантички слични језици[5], па ћемо у анализи језика и стила новина користити компаративни метод. У оквиру структурализма као одабране теоријске перспективе, у квалитативној анализи наслова у електронским издањима словеначке штампе користили смо лингвостилистички и функционалностилистички метод.

Хетеростереотипи су начини језичке перцепције и дефиниције других, одговор на питање *ко су они* (Olszewska 2015), а публицистика представља један од важних извора у анализи стереотипних представа у јавном дискурсу (Ђерић 2005: 8). Бивше југословенске републике, остаци некадашње вишенационалне заједнице, у погледу идентификовања и представљања другог етноса пример су онога што је Фројд у есеју *Нелагодност у култури* назвао *нарцизмом малих диференцијација* (Фројд 1988). Хетеростереотипи као „посебан конструктивни елемент прича о колективном идентификовању и представљању" (Ђерић 2005: 137) у насловима штампе рефлектују *мале разлике* међу блиским, сродним етносима.

2. *Лингвостилистичка анализа: етностереотипи у насловима српске и словеначке штампе*

Честа употреба присвојног придева изведеног од етнонима на стилски маркираним позицијама у новинама има за циљ да нагласи етнолингвистички идентитет дате етничке групе на територији на којој излазе новине (Aziz, Asif 2018). Анализа вести у дневним новинама показала је

3 Словеначни корпус чине наслови гласила *Dnevnik*, *Delo*, *Mladina*, *Reporter*, *Škandal 24*.

4 Српски корпус чине наслови гласила *Политика*, *Блиц*, *Курир*, *Телеграф*, *Ало*, *Вечерње новости*, *Данас*, *Прес*.

5 „Када је у питању синтаксичка структура, словеначки и српски су у тој мери слични да се може очекивати исти распоред реченичних и синтагматских конституената. Такође, обрасци супкатегоризације глагола, именица и придева, који представљају значајан извор линеарне неподударности међу индоевропским језицима, готово су паралелни." (Самарџић 2011: 6)

да креативност новинара има важну улогу у грађењу етнолингвистичког идентитета (Vincze, Holley 2013).

Наслови су стилски јаке позиције, а услед своје кондензованости захтевају недвосмислене изразе. Улога наслова је значајна и стога што читалац на основу наслова одлучује да ли ће прочитати текст у целини. Анализа наслова штампе у којима се јавља присвојни придев изведен од етнонима показује исказивање етностереотипа употребом фразеологизма, стилских фигура преименовања и метафоре.

2.1. Фразеологизам као израз етностереотипа у српској и словеначкој штампи

Фразеологизми су стилистички структурисане језичке јединице које новинару омогућавају исказивање семантичких нијанси, у новинским текстовима имају функцију привлачења и одржавања пажње, а уједно делују на емоције и ставове читаоца (Спасић 2019: 255). Употреба фразеологизама „омогућава новинару да извештава на сугестивнији, сликовитији и убедљивији начин о различитим темама" (Спасић 2019: 263).

Фразеологизми носе изразиту националнокултурну конотацију (Вуловић 2015: 31). Проучавање фразеологије је релевантно за лингвистику, а има и мултидисциплинарни значај, јер доприноси бољем разумевању језичке слике света[6]. Проучавање фразеологизама као језичких израза етностереотипа важно је и за савремену глотодидактику, јер лингвокултуролошки садржаји често долазе до изражаја у кратким текстуалним формама, а њихово освешћивање суочава појединца с „хипотетички безграничним мноштвом индивидуалних карактеристика сваког појединца, невезаним за националну (и сваку другу) припадност, и прихватању различитости као суштинског богатства људског рода" (Дурбаба 2013: 309). Контрастивно проучавање фразеологије српског и енглеског језика показало је „да у културама не тако блиских народа постоје заједнички стереотипи у мотивацији значења које фразеологије два језика умногоме дугују заједничкој историјској и културно-религијској баштини" (Томић 2017: 180).

Језичко-идеолошка особеност фразеологизама у штампи огледа се у чињеници да „фразеолошка јединица пружа комуникатору могућност да по свом избору спаја разноврсне појмове и да на тај начин изражава свој став: он може изразити љубав или мржњу, поштовање или ниподаштавање, ангажованост или неутралност, слагање или неслагање, тврђење или негирање" (Тодоровић 2014: 45). Анализом наслова електронских издања показаћемо на који начин је исказано аутостереотипно гледиште

6 У прилог мултидисциплинарном значају проучавања фразеологије говори чињеница да „идентификација, представљање и опис дела фразеолошког материјала представља коцкицу у мозаику језичке слике света, те се на основу таквих истраживања реконструише карактерологија, менталитет говорника српског језика, што представља корисну грађу за етнолошка, антрополошка, психолошка, социолошка и културолошка проучавања." (Вуловић 2015: 31).

фразеологизмом *српска посла* у српској штампи и хетеростереотипно гледиште фразеологизмом *srbska posla* / *srbski posli* у словеначкој штампи.

Израз *српска посла* не бележе нама доступни фразеолошки речници (Матешић 1982; Ковачевић 2010а; Оташевић 2012), као ни речник жаргонизама (Андрић 1976). Уз значење израза *наша посла*, „неозбиљни/неодговорни чини/поступци", *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика* наводи још и да поред овог израза „има наш језик још неколико разних назива" (Матешић 1982: 497). У *Речнику српскохрватскога књижевнога језика* међу изразе са именицом *посао* убројана су најпре „бапска (женска, циганска, ловачка и сл.) посла" у значењу „тако раде бабе (жене, Цигани, ловци и сл.); то је својствено бабама (женама, Циганима, ловцима и сл.)" (Стевановић и др. 1990: 736). Аналогно наведеним изразима, значење израза *српска посла* би било „тако раде Срби, то је својствено Србима". Фразеологизми са називима националности, етничких мањина обично исказују хетеростереотипе и настају зато што се „говорницима једне језичке заједнице односно културе чине необичним па чак и чудним начин понашања, мишљења, обичаји и сл. других народа, јер само своје сопствене виде као нормативне и *нормалне*" (Пејовић 2014: 77). Међутим, негативно обојен фразеологизам *српска посла* исказује аутостереотипно гледиште, па представља изузетак од наведеног правила.

Аутостереотипно гледиште исказано изразом *српска посла* није често у насловима електронских издања српске штампе. Такође, *српска посла* у наслову српских дневних новина немају изразито негативну конотацију, већ је израз релативизован. Наслов *„Српска посла" нису само српска* (*Политика*, 18. 10. 2010, Витас, Утвић 2013) у *Политикиној* рубрици *Мој живот у иностранству*, која представља један вид међукултурне комуникације, указује на одлике менталитета које Срби деле са другим европским јужњацима. У наслову *„Српска посла" нису само српска* израз *српска посла* је употребљен у функцији граматичког субјекта и одликује га конотативна, асоцијативна значењска компонента, доприноси експресивности наслова, па се на основу свега наведеног може сврстати у фразеологизме[7]. Наслов *Српска посла: Које су добре, а које лоше особине за које је заслужна наша генетика* (*Блиц*, 11. 2. 2019) уводи читаоце у текст о српском менталитету, типичним особинама и обрасцима понашања, у ком се кроз колаж изјава истичу и врлине и мане српског народа.

Поред фразеологизма *српска посла* за исказивање негативног аутостереотипа у српском језику постоји и фразеологизам *наша посла*, који се не јавља често у насловима електронских издања српске штампе. Наслов интервјуа с познатим српским писцем и сценаристом, који је сажетак изјаве о стању у српском друштву, уз антитезу и ироничан тон преноси и фразеологизам *наша посла*: „Душко Ковачевић: Украли милионе, а пара још има. *Наша посла*..." (*Блиц*, 3. 12. 2012).

7 „Ако је конструкција устаљена, ако може развити више значења, ако доприноси експресивности исказа у којем је употребљена и ако врши функцију једног реченичног конституента, онда она, свакако, спада у фразеологизме." (Драгићевић 2009: 43)

Фразеологизам *српска посла* којим се исказује негативан аутостереотип значењски је сродан низу фразеологизама као што су *циганска посла*, *влашка посла*, *босанска посла*, али се од њих разликује по томе што су поменути фразеологизми језичко средство за исказивање негативног хетеростереотипа, а јављају се у насловима интервјуа, коментара или репортаже:

> *Босанска посла*, европска брука (*Блиц*, 21. 12. 2007); *Циганска посла* на "жабарски" начин (*Вечерње новости*, 29. 10. 2010); *„Циганска посла"* у картонској амбалажи (*Данас*, 18. 2. 2013); *Влашка посла* (*Прес*, 6. 3. 2012).

Фразеологизам одликује целовитост (Матешић 1982: 6) и остваривање експресивне функције језика, у виду исказивања одобравања или неслагања, ублажавања или преувеличавања, ироније, неверовања (Мршевић-Радовић 1987: 16). Примери из српске штампе показују да је негативни етностереотип исказан фразеологизмом *српска посла* ублажен и стављен у контекст људских мана и одлика менталитета које су присутне и на другим просторима. Док се у фразеологизму *српска посла* исказује аутостереотип, односно начин на који видимо себе, *srbska posla* у говору Словенаца постаје језички израз хетеростереотипног гледишта.

Srbska posla / *srbski posli* је израз преузет из српског језика који се често јавља у словеначкој штампи, у ком је придев написан према морфолошком начелу словеначког правописа[8], док је именица *posao* позајмљеница из српског језика, а у словеначком језику постоји низ синонима који су њени преводни еквиваленти (*opravilo*, *opravek*, *delo*, *služba* (Ђукановић, Ђукановић 2005: 185)). Употреба српске лексеме *посао* представља унутарреченично прекључивање кода, мешање речи и фраза двају језика унутар реченице, које није резултат недовољне језичке компетенције новинара, већ посебан тип билингвизма узрокован миграцијом, друштвеним и историјским променама (Максимовић 2010: 404). Српски и словеначки су сродни и слични језици, па је прекључивање кодова често у *чефурском* говору[9].

Било да је у наслову именичка синтагма у генитиву једнине *srbska posla* или синтагма *srbski posli* у номинативу множине, морфолошки адаптирана словеначком језику[10], адаптирани израз преузет из српског језика увек има негативну конотацију, упућује на преваре и малверзације које су починили појединци српске националности или лоше пословање српских фирми:

---

8 „Srbi in Slovenci na primer enako izgovarjajo besedo /srpski/, toda Srbi pišejo po fonološkem načelu, kot srpski, a Slovenci pa po morfološkem načelu, kot srbski." (Đukanović, Đukanović 2005: XI).

9 *Čefur* је још један етностереотип, словенски имигрант из друге републике бивше СФРЈ, у чијем говору се јавља прекључивање кодова, а тип прекључивања зависи од формалности говорне ситуације, домена употребе језика, узраста и генерације имиграната којој припада (Максимовић 2010: 415).

10 Позајмљеница из српског језика *posao*, која у српском језику у множини гласи *послови*, у словеначком језику се мења као именице И врсте мушког рода, који се у номинативу једнине завршавају на сугласник, на -о или -е и гласи *posli* (аналогно с *napor*, *napori*), а придев *srbski* конгруира с именицом уз коју стоји.

> *Srbska posla* (*Mladina*, 12. 1. 2018); Srbska posla? Ne, hvala. (Delo, 16. 10. 2015); Prevzemanje Mercatorja: „*srbska posla*" od Italije do ZDA (*Reporter*, 2. 7. 2013); *Srbski posli* (Dnevnik, 30. 4. 2008); *Srbski posli* potopili Orko, v stečaju 24-milijonska luknja (Дневник, 6. 1. 2012); *Srbski posli*, ki vodijo skozi prvo stranko Marjana Šarca – razkrivamo, kako potujejo milijoni (*Škandal 24*, 19. 3. 2018); *Srbski posli* plačani iz žepa slovenskih davkoplačevalcev (*Škandal 24*, 28. 3. 2018).

Знатно ређе позајмљени израз *српска посла* адаптиран језику примаоцу у насловима словеначке штампе има позитивну конотацију, када означава пословну сарадњу са Србијом, као у наслову *Srbski posli prihajajo* (*Delo*, 4. 9. 2018), чији поднаслов гласи: „Po Hrvaški bo letos partnerica Mednarodnega obrtnega sejma v Celju Srbija" (*Delo*, 4. 9. 2018).

Употреба израза у наслову може бити и експлицитно објашњена у новинском тексту, а у једном таквом објашњењу се јављају оба вида адаптације израза *српска посла*:

> *Srbska posla (srbski posli)* v naslovu zato, ker podrobno spremljam, kako deluje in se obnaša generalni direktor nogometašev ljubljanske Olimpije Ranko Stojić iz Srbije. Na ta položaj ga je nastavil ugledni poslovnež srbskega rodu z ameriškim potnim listom Milan Mandarić, ki je letos postal predsednik edinega nogometnega prvoligaša iz glavnega mesta. (*Delo*, 16. 10. 2015).

Фразеологизам *српска посла* у српској штампи говори о нама самима, а у словеначкој штампи говори о другом или делимичном другом, јер се неки од текстова односе на дешавања у Србији а неки на пословање српских предузећа у Словенији.

Анализа употребе фразеологизма *српска посла* у насловима српске и словеначке штампе представља пример сигнализације етностереотипа. У насловима српске штампе фразеологизам *српска посла* није чест, а његово значење је ублажено, јер се поред мана истичу и врлине или се одлике српског менталитета тумаче као мане које су присутне и код других народа. Израз *srbska posla* / *srbski posli* је позајмљен из српског језика и делимично адаптиран словеначком језику. У насловима словеначке штампе подједнако су заступљена оба облика, готово увек употребљена са негативном конотацијом, да се означи посао, односно радња, акција чији су актери српске националности или пословни неуспех српског предузећа. Хетеростереотип исказан фразеологизмом има за циљ да истакне разлику између српске и словеначке нације, јер су *srbska posla* или *srbski posli* посла која су својствена Србима а несвојствена Словенцима и илуструје већ истицану „снагу фразеолошких јединица да допринесу стварању или ширењу стереотипа у одређеној језичкој и културној заједници" (Пејовић 2014: 85).

Наслеђе 47 • 2020 • 9–24

2.2. *Фигуре* преименовања *као израз етностереотипа у српској и словеначкој штампи*

Кенинг и антономазија спадају у стилске фигуре *преименовања*. Кенинг подразумева замену властитог или обичног заједничког имена описном песничком конструкцијом, замену свих типова властитих именица или властитим именицама (Ковачевић 2000, 89), а антономазија представља подврсту кенинга у ком је замењено или замењујуће име антропоним, име или презиме особе (Ковачевић 2000: 79). И кенинг и његова подврста антономазија представљају средство културног памћења и служе очувању националног идентитета (Спасић 2014: 42), а реализују се као оказионалне, песничке творевине, чија сврха употребе и асоцијативни значај зависе од врсте текста и публике којој је текст намењен (Спасић 2012: 158).

Метафорични пренос значења у насловима српске штампе налазимо у кенингу оствареном по моделу „српски + топоним → апелатив", у ком није увек могуће једном заједничком именицом исказати значење тропа, јер топоним активира читав низ асоцијација, а уједно доприноси онеобичењу наслова и емоционалној обојености:

> „*Српски Манчестер*" [→ српски индустријски град] – метропола роштиља (Политика, 24. 8. 2000, наслов, Витас, Утвић 2013); Крајина – *српска Герника* [→ српски симбол страдања / антиратни симбол] (*Политика*, 11. 8. 2000, наслов, Витас, Утвић 2013); Градоначелник Новог Сада на отварању "Сајма књига": 150 излагача из 13 држава у нашој „*Српској Атини*" [→ Новом Саду] (*Телеграф*, 5. 3. 2019); Балкански Ханибал Лектор излази на слободу за три године: Служи казну у „*српском Алкатразу*" [→ делу затвора за најопасније затворенике], а од његовог повратка стрепе сви (Телеграф, 31. 3. 2019); Отишла сам у прелепи *српски Колорадо* [→ српски кањон изузетне лепоте]: Вешто је скривен, ретко ко зна за њега, а да бих дошла тамо, прелазила сам реку која нема мост (*Телеграф*, 13. 5. 2019).

У словеначкој грађи није заступљен кенинг са придевом *srbski* у функцији детерминатива у замењујућој синтагми.

Антономазија[11] као стилска фигура замене имена има дубоко хуманистичку природу. Језик није просто комбиновање знакова већ игра претварања[12], као и читава култура, а антономазија је оруђе криптографије[13]. Треба разликовати антономазије реализоване по моделу „антропоним →

11 Антономазија је стилска фигура у којој лично име стоји уместо заједничког, као и заједничко име уместо личног имена (Ковачевић 2000, 77), подврста кенинга, која било као замењено било као замењујуће име мора имати *nomen proprium*, дакле, име и/или презиме особе (Симеон 1969: под *антономазија*).

12 „Going back to our initial question, namely why do people use a less proper name for a more proper name, we could propose the following explanation: Antonomasia is essentially humanistic and anti-computational. It highlights the anti-computational nature of language and shows that language might instead be understood as a kind of game of make-belive or as a simulation tool." (Holmqvist, Płuciennik 2010: 379).

13 „Antonomasia can perhaps best be regarded as a cryptographic tool and culture as a kind of cryptographic game of make-belive." (Holmqvist, Płuciennik 2010: 379).

апелатив" које су једна врста синегдохе („носи *Версаћеа*", „обожава *Шанел*") од восијанске антономазије. Восијанске антономазије су секундарна именовања у којима лично име стоји уместо заједничке именице и употребљене су оказионално са сврхом карактеризације (Спасић 2014а: 137).

Лично име је проста номинација појединца, репрезент референцијалне функције језика, а „унутрашња веза између знака и означеног је незнатна, па тако сам знак има незнатну важност" (Јакобсон 1978: 123). Антономазија подразумева и референцијалну функцију, али је њој надређена експресивна функција (Јакобсон 1978: 123). Восијанска антономазија представља *преименовање* у ком је лично име употребљено са значењем заједничке именице, у којој „појединачно стоји за опште, што је принцип својствен синегдохи" (Бенчић 1995: 196). Антономазијски пренос значења овог типа је лингвистички и когнитивни феномен, који од читаоца захтева повећан умни напор и познавање националне и светске културне баштине (Спасић 2014: 137).

Анализа стилски и жанровски разнородног корпуса је показала да се восијанске антономазије у српској грађи могу класификовати на два структурна типа, восијанске антономазије са антропонимом у једнини и восијанске антономазије са антропонимом у множини (Спасић 2014: 137). За исказивање етнолингвистичког идентитета у језичкој слици света коју креира српска штампа релевантан предмет проучавања је восијанска антономазија остварена синтагмом „*српски* + антропоним", која се у нашем корпусу ређе реализује са антропонимом у множини а чешће са антропонимом у једнини.

Управо чињеница да се лично име може употребити у множини указује на његову апелативизацију, јер лично име тада „означава тип човека с карактеристичном особином" (Ковачевић 2000: 81), као у наслову „*Српски Обилићи*[14] [→ српски јунаци]" (*Курир*, 13. 2. 2011). *Обилић(и)* и *Бранковић(и)* су прерасли у катахрезе честим понављањем и изгубили стилски ефекат онеобичења и отежавања перцепције. Восијанска антономазија остварена синтагмом „*српски* + антропоним" која се у реализује са антропонимом у једнини у насловима српске електронске штампе најчешће означава носиоца позитивних, пожељних, друштвено прихваћених особина, при чему употреба познатог антропонима активира у свести читаоца низ асоцијација:

> *Српска Мадона* [→ српска естрадна личност]: Цеца пева на Јазу за 40.000 евра! (*Телеграф*, 4. 6. 2012); *Српски Херкул* [→ српски јунак надљудске снаге] најбољи на свету! (*Ало*, 27. 10. 2013, према Спасић, 2016: 42); Вељко Пауновић искрен до сржи! Нисам очекивао да ме поставе за селектора првог

14 Како бисмо илустровали сврху употребе восијанске антономазије Српски Обилићи у наслову, навешћемо почетак текста извештаја: „Ово су српски Обилићи, први који ће понети одличја на основу новог закона о одликовањима!" (Курир, 13. 2. 2011, Српски Обилићи). У извештају се најављује да ће (тадашњи) председник Србије, Борис Тадић, доделити „на Дан државности, медаље за храброст 'Милош Обилић', за заслуге и за ревносну службу ставити на груди само осморо најхрабријих припадника МУП и Војске Србије" (Курир, 13. 2. 2011).

тима! Имам решење за вечите! Тадић је *српски Зидан* [→ српски фудбалер и репрезентативац]! Жао ми је што више Срба не долази на Чикаго! (*Курир*, 3. 5. 2019); Милан Марић као чувени агент 007: Лазар је *српски Бонд* [→ српски филмски јунак, тајни агент и женскарош], чува га пет лепотица! (*Курир*, 5. 5. 2019); *Српска Моника Белучи* [→ српска лепотица и глумица] живи на селу и поноси се тиме: Бивша учесница ријалитија поделила са пратиоцима своју највећу тугу! И камен би заплакао! (*Курир*, 20. 5. 2019).

Восијанска антономазија у чијем саставу се јавља присвојни придев *српски* ређе означава носиоца негативних особина у насловима српских таблоида који су објављени у оквиру црне хронике:

Српски Џек Трбосек [→ српски серијски убица] остаје на робији! Маринко Магда опасан по околину, Мађари га послали на доживотну робију! (*Курир*, 18. 4. 2019); *Српски Рамбо* [→ српски насилник] који коље по Италији подвојена личност: обожава цртаће, а недељом је ишао у цркву (*Телеграф*, 20. 4. 2017).

Сликовита антономазијска именовања служе карактеризацији тако што уместо просте номинације истичу доминантне особине појединца, уједно доприносећи онеобичењу текста и привлачењу пажње, а чак и у књижевности за децу истичу негативна својства јунака (Максимовић 2010б: 157). Антономазије у форми конгруентне именичке синтагме са придевом *srbski* у словеначкој штампи имају изразито негативну конотацију и доприносе експресивности наслова који уводи читаоца у текст скандалозне садржине, јер представљају нова, необична именовања особа српске националности:

Srbski Fritzl [→ српски монструм]: Hčeri spolno nadlegoval, ženo pa pretepal (Dnevnik, 19. 8. 2009); *Srbski „Ivan Grozni”* [→ Иван Богданов, звани Иван Грозни, вођа навијача] italijanske oblasti prosil za predčasno izpustitev, saj ne želi zamuditi derbija med Crveno Zvezdo in Partizanom (Dnevnik, 16. 10. 2010); Mirno spanje *srbskega Geronima* [→ Ратка Младића] (Dnevnik, 7. 5. 2011); V Prijedoru prijeli sodelavko *„srbskega Hitlerja”* [→ Gorana Jelisića Adolfa, komandanta logora Luka u Brčkom] (Dnevnik, 22. 12. 2011).

У анализираним антономазијама долази до семантизације несемантичких елемената језика, која је својствена уметничком тексту (Лотман 1976: 54). До преименовања долази јер се у обичном говору „име саживело с означеним предметом и ако тада желимо изразито именовање, прибегавамо метафори, наговештају, алегорији” (Јакобсон 1978: 60). О аутостереотипима у српској штампи говоримо када се градови у нашој средини перципирају као носиоци позитивних вредности, а појединци као носиоци врлина карактеристичних за *културне хероје*. Восијанске антономазије у насловима словеначке штампе које садрже детерминатив *srbski* пример су преименовања у ком се истичу негативне особине појединца чији је типични носилац позната особа из светске историје. Утицај штампе на формирање стереотипа и негативне перцепције зависи од симболичке моћи речи (Cohen 1973).

2.3. Метафора као израз етностереотипа у српској и словеначкој штампи

Свака метафора, без обзира на језичку форму у којој се јавља, представља сликовит израз, јер евоцира слику (Ковачевић 2000: 36). Анализа новинских вести и новинских извештаја је показала да се метафора у насловима најчешће реализује као „лексичка метафора, која не отежава превише рецепцију али доприноси експресивности и атрактивности наслова", али и као комплексна форма генитивне беспредлошке метафоре, која има посебан стилски ефекат (Спасић 2016: 59).

Лексичка метафора у насловима електронских издања српске штампе јавља се у форми именичке синтагме с придевом *српски* у синтаксичкој позицији конгруентног атрибута, а носилац метафоричног значења је лексема *мајка*, *див*, *витез*, *машина* или *нада*, којом се исказује позитивна вредносна оцена:

> Све слике и бисте *српске мајке* Наталије Обреновић (*Блиц*, 3. 5. 2011); Сергеј одушевио Италијане: *Српски див* [→ фудбалер Сергеј Милинковић Савић] је херој (Вечерње новости, 16. 5. 2019); Стигла *српска гол-машина*! Овако је Реал пожелео добродошлицу Јовићу, а онда је један навијач направио сјајно поређење (*Блиц*, 5. 6. 2019); *Српски витез* у игри престола: Никола Јокић коначно у најпопуларнијем НБА цртаном филму и то у урнебесној улози (*Блиц*, 9. 6. 2019); *Српске наде* на старту против Аустрије (*Политика*, 17. 6. 2019).

Метафора се најчешће дефинише као скраћено поређење, а лексичка метафора подразумева изостављање појма који се пореди и поредбене речце, при чему се поредбена конструкција своди само на метафоричну реч (Ковачевић 2000: 27). Догађаји на српској берзи су школа за све, па се поређење *српска берза је као школа* скраћује у метафорични израз *српска школа* (*srbska šola*), у ком је именица школа носилац пренесеног значења. Истим поступком скраћивања поређења добијене су насловне синтагме *српско изненађење*, *српско бреме*, *српско-хрватски пољубац*, *српски шамар*:

> *Srbska šola* (*Dnevnik*, 12. 5. 2007); *Srbsko presenečenje* [→ српско именовање шефа Канцеларије за Косово је као изненађење] za kosovsko vprašanje (*Dnevnik*, 26. 7. 2012); *Srbsko breme* [→ лош пласман Словеније на Европском првенству одржаном у Србији је као бреме] (*Dnevnik*, 10. 1. 2013); *Srbsko-hrvaški poljub* [→ српско-хрватско помирење је као пољубац] je najhrabrejša stvar vseh časov (*Dnevnik*, 11. 3. 2013); *Srbska zaušnica* [→ српска победа је као шамар] ob pravem času (*Dnevnik*, 12. 8. 2013).

Експресивност лексичке метафоре се додатно појачава када се употреби у оквиру модификованог фразеологизма, као у наслову *Še malo soli na srbsko rano* [→ Косово] (*Dnevnik*, 12. 11. 2014). Фразеологизам *ставити/стављати со на рану* у значењу „подсетити/подсећати некога на нешто непријатно, болно, обновити/обнављати нечије болне, неугодне успомене" (Оташевић 2012: 859) модификован је у словеначком наслову додавањем придева *srbski*.

Други тип метафоре близак перифрастичној антономазији заступљен у насловима словеначке штампе је метафора у форми конгруентне именичке синтагме с придевом *srbski* у којој је замењени члан име и презиме особе српске националности, а носилац метафоричног значења лексема *вук*, *министар*, *краљ* или *див*, којом се исказује позитивна вредносна оцена:

> *Srbski orjak* [→ Ненад Пуљезевић, голман тежак 120 кг] za neslavni rekord (*Dnevnik*, 4. 10. 2007); V Moskvi so ujeli *srbskega kralja med preprodajalci cigaret* [→ Stanko Subotić Cane] (*Dnevnik*, 29. 4. 2008); Družinska simfonija *srbskega maestro* [→ Новак Ђоковић] (*Dnevnik*, 1. 2. 2016); *Srbski 'obrambni minister'* [→ Дарко Станић, голман српске рукометне репрезентације] čaka na kolajno, pred tekmo s Hrvati pa vlada izredno stanje (*Dnevnik*, 27. 1. 2012); *Srbski volk* [→ Новак Ђоковић] je zelo lačen: cilj Djokerjev slam (*Delo*, 2. 2. 2016).

Наведене метафоре су блиске антономазијама, јер се њима замењује лично име, али за разлику од антономазије не представљају оригинална, песничка именовања каква су имена ликова, честа у поезији (Спасић 2014) или у књижевности за децу (Максимовић 2010б).

Метафора се често реализује као беспредлошка генитивна синтагма, у којој је центар синтагме *жариште*, односно метафорично употребљена реч, а неконгруентни атрибут у генитиву исказује метафорички *оквир*, а суштину метафоре разумемо тек посматрањем међуодноса *жаришта* и *оквира* (Ковачевић 2000: 34). Експресивност и сликовитост генитивне метафоре проистиче из њене језичке форме, која представља две слике у једној представи (Ковачевић 2000: 36).

Употреба метафоре у форми генитивне синтагме примеренија је писаном него усменом изражавању, јер отежава рецепцију поруке (Спасић 2012а: 353). У наслову „Prebujenje *srbskih psov čuvajev demokracije* [→ српских новинара]" (*Delo*, 8. 12. 2015), буђење српских новинара, њихова закаснела реакција на сексистичку опаску упућену новинарки, представљено је метафором у којој је *пас чувар* метафорично употребљена синтагма, чије значење разумемо на основу неметафоричних елемената исказа у ком се јавља. Посесивном конструкцијом у наслову се привлачи пажња читалаца и евоцира сликовита представа, чије тачно значење постаје јасно током читања текста.

Метафорично значење наслова у форми генитивне беспредлошке синтагме *Konec srbskega žura* (*Dnevnik*, 11. 9. 2007), могуће је разумети тек након читања целог текста који потписује Т. Панчић, јер се на самом крају објашњава да Србија није луна-парк за туристе који викендом долазе на параду кича и примитивизма, обраћајући се у последњој реченици директно Словенцима: „Najdite kraj za žur kje drugje!" (*Dnevnik*, 11. 9. 2007).

Изразито су експресивни фразеологизми у чијој је подлози метафора, а прати их и интертекстуалност, као у примеру *Srbsko goltanje žive žabe in iskanje izgubljenega časa* (*Dnevnik*, 17. 10. 2011), у ком се у напредном односу налазе фразеологизам *гутати живу жабу* и наслов Прустовог романа. *Жива жаба* је питање Косова, а изгубљено време је време које је Србија провела чекајући да постане чланица Европске уније.

Метафора као носилац етностереотипног значења у насловима словеначке штампе упућује на осетљива политичка питања, исказује негативан став према појединцима српске националности или исказује позитиван суд о успесима српских спортиста.

2.4 Жанровска и тематска условљеност језичко-стилских средстава за исказивање етностереотипа у српској и словеначкој штампи

Врста медија и жанр новинског текста условљавају избор језичких и стилских средстава којима се посредно или непосредно исказују ставови и културнојезичке вредности. У нашем корпусу језичка средства за исказивање етностереотипа изузетно ретко се јављају у новинској вести, а нешто чешће се јављају у новинском извештају. Информативни новински жанрови, вести и извештај, не допуштају исказивање субјективног става кроз употребу фразеологије у говору новинара, већ само у оквиру изјаве (Спасић 2019: 260), а најчешће се јавља фразеологија разговорног функционалног стила (Спасић 2019: 261). Већа стилска разуђеност извештаја у односу на вест подразумева чешћу употребу фразеологизама, али и метафоре, због цитирања стилски ефектног дела изјаве у ком се метафором поједностављује и конкретизује апстрактна појава, а пажња читаоца усмерава на предмет говора уз истовремено исказану вредносну оцену (Спасић 2017: 621).

Језичко-стилска средства којима се у српској и словеначкој штампи утврђују постојећи етностереотипи најзаступљенија су у репортажи и колумни, а честа су и у интервјуу и коментару. Жанр репортаже дозвољава употребу стилогених језичких средстава којима се у текст уноси емоционална обојеност (Максимовић 2010а: 219), а исказивање субјективне оцене присутно је и у колумни, коментару, и интервјуу. У колумни као прелазном жанру између књижевности и публицистике, који подразумева лични печат аутора а често и нескривену иронију, фразеологизмима и другим језичким средствима карактеристичним за разговорни функционални стил привлачи се пажња читалаца (Спасић 2018: 135). Дистрибуција фразеологизама у новинским текстовима је условљена природом новинског жанра али и избором тема (Спасић 2018: 135). Новински наслови текстова који се баве темама актуелним у земљи и региону, као што су спорт, популарна култура, естрада и црна хроника обилују језичким средствима чија је сврха употребе истицање културних разлика или успостављање веза међу културним феноменима.

3. Закључак

Анализа језичко-стилских средстава којима се исказују етностереотипи у српској и словеначкој електронској штампи указује на важност улоге коју фразеологизми имају као носиоци културних стереотипа, као и улогу стилских фигура преименовања и метафоре у насловима

штампе, јер одабир језичких елемената доприноси грађењу и утврђивању идентитета сопственог или туђег етноса.

Фразеологизам *српска посла*, којим се исказује негативан аутостереотип, јер су *српска посла* заправо *наша посла*, није чест у насловима електронских издања српске штампе, а када се јави у наслову представља увод у текст у ком се значење фразеологизма релативизује. С друге стране, хетеростереотип исказан изразом *srbska posla* или множинском формом *srbski posli* увек носи негативну вредносну оцену неке радње, акције или дешавања у ком учествују особе српске националности.

Кенинг у форми именичке синтагме у којој је придев *српски* употребљен у функцији конгруентног атрибута, као у примеру *Српски Манчестер* карактеристичан је за наслове српске штампе и носи позитивну вредносну оцену, док га у насловима словеначке штампе не налазимо. Грађењу етничког идентитета у средствима јавног информисања доприноси и употреба антономазије, јер се одабиром и истицањем доминантних карактеристика појединца у датом контексту у први план истичу етностереотипна гледишта. Антономазије са придевом *српски* у насловима српске штампе служе за исказивање аутостереотипа, имају катахрезични карактер због честе употребе и изразито позитивну конотацију. Са друге стране, у насловима словеначке штампе восијанске антономазије исказују хетеростереотип и имају искључиво негативну конотацију, као у примерима *Srbski Fritzl* и *srbski Hitler*. Метафоричне синтагме с придевом *srbski* експресивно су језичко средство, погодно за наслов новинског текста, али не исказују изразито негативан суд о главној информацији изнетој у тексту, најчешће о српском спорту, српској привреди или спољној политици, па можемо закључити да долази до ублажавања хетеростереотипног гледишта исказаног у словеначким медијима. Метафора употребљена уместо личног имена звучи емотивније и карактеристичније. Метафоре у форми генитивне синтагме с придевом *srbski* у насловима словеначке штампе евоцирају сликовиту представу, а тачно значење метафоре постаје јасно тек читањем новинског текста. Метафоре којима се исказује хетеростереотип одлика су потписаних текстова у којима аутор исказује лични став и односе се на осетљива политичка питања. Негативни хетеростереотипи проистичу из етноцентризма, етничких сукоба у новијој историји и немогућности да се сваки појединац види као јединствен. Међутим, новински наслови новијег датума показују тенденцију упоредног јављања позитивних етностереотипа у извештавању словеначке штампе о Србији, нарочито када је реч о српским спортским успесима, али и о могућностима привредне сарадње две земље.

Извори

Alo, www.alo.rs
Blic, www.blic.rs
Danas, www.danas.rs

Delo, www.delo.si
Dnevnik, www.dnevnik.si
Kurir, www.kurir.rs
Mladina, www.mladina.si
Politika, www.politika.rs
Press, www.pressonline.rs
Reporter, https://reporter.si/
Škandal 24, https://skandal24.si/
Telegraf, www.telegraf.rs
Večernje novosti, www.novosti.rs

Литература

Andrić 1976: D. Andrić, *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Aziz, Asif 2018: S. Aziz, S. I. Asif, *Ethnolinguistic Ideologies in Newspaper Editorials: A Critical Discourse Analysis*, Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS) 38 (2), 463–474.

Benčić 1995: Ž. Benčić, Antonomazija, *Tropi i figure*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. 189–219.

Dragićević 2009: R. Dragićević, O problemima identifikacije frazeologizama, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1, 35–44.

Durbaba 2013: O. Durbaba, Mi o drugima ili o sebi? Prilog proučavanju etničkih heterostereotipa na primeru definicija pojmovnih kategorija nemac / Nemačka / nemački u rečniku slenga Vukajlija, Sprache und Literatur dies- und jenseits der Mauer(n) = Jezik i književnost s obe strane zida: festschrift für Božinka Petronijević zum 65. Geburtstag = zbornik u čast Božinke Petronijević povodom 65. rođendana, 297–310.

Đerić 2005. G. Đerić, *Pr(a)vo lice množine : kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Đukanović, Đukanović 2005: V. Đukanović, M. Đukanović, *Slovenačko-srpski i srpsko-slovenački rečnik*, Ljubljana: Pasadena.

Frojd 1988: Sigmund Frojd, *Nelagodnost u kulturi*, Beograd: Rad.

Granić 2014: J. Granić, Jezična politika: nacionalni i europski identitet u vremenu i prostoru, u: S. Gudurić, M. Stefanović (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru: tematski zbornik 3*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 35–45.

Holmqvist, Płuciennik 2010: K. Holmqvist, J. Płuciennik. „Princess Antonomasia and the Truth: Two Types of Metonymic Relations", in: Armin Burkhardt, Brigitte Nerlich (eds.), *Tropical Truth(s)*, Berlin, New York: De Gruyter, 373–381.

Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta.

Kovačević 2000: M. Kovačević, *Stilistika i gramatika stlskih figura*, Kragujevac: Kantakuzin.

Kovačević 2010a: Ž. Kovačević, *Frazeološki rečnik: srpsko-engleski*, Beograd: Građevinska knjiga.

Kuper, Kuper 2009: A. Kuper, Dž. Kuper, *Enciklopedija društvenih nauka*, Beograd: Službeni glasnik.

Lotman 1976: J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: Nolit.

Maksimović 2010: J. Maksimović, „Dialogues in the Novel Čefurji, Raus!", in: Ileana Voichița Ghemeș, Rodica Pioariu, Teodora Popescu, Crina Herțeg, Natalia Hada (eds.), *Interdisciplinarity and Transdisciplinarity in Language, Literature, and Foreign Language Teaching Methodology*, 401–415. Alba Iulia: Editura Aeternitas.

Maksimović 2010a: J. Maksimović, Slikarski stil prenošenja tuđeg govora u novinskoj reportaži (verbalno-analitička modifikacija šablona indirektnog govora), *Nasleđe*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, god. 7, 15–2, 209–221.

Maksimović 2010b: J. Maksimović, Tmezički kalambur u antonomazijskim imenima likova književnosti za decu, u: V. Jovanović, T. Rosić (ur.), *Savremena književnost za decu u nauci i nastavi*, 149–159. Jagodina: Pedagoški fakultet.

Maksimović 2016: J. Maksimović, „Jezičko-stilske karakteristike novinske vesti i novinskog izveštaja", doktorska disertacija, Filološko-umetnički fakultet, Univerzitet u Kragujevcu.

Matešić 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Mršević-Radović 1987: D. Mršević-Radović, *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

Olszewska 2015: I. Olszewska, Cultural Identity of Citizens of Gdańsk from an Ethnolinguistic Perspective on the Basis of Chosen Texts of the Free City of Danzig, *Colloquia Humanistica* 0 (2), 133–157.

Otašević 2012: Đ. Otašević, *Frazeološki rečnik srpskog jezika*, Novi Sad: Prometej.

Pejović 2014: A. Pejović, Kako vidimo jedni druge: nazivi nacionalnosti i profesija u frazeologiji srpskog i španskog jezika, u: Snežana Gudurić, Marija Stefanović (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru: tematski zbornik 3*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 77–87.

Popadić, Biro 1999: D. Popadić, M. Biro, Autosterotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji, *Nova politička misao, posebna sveska o etničkim sterotipima* 1–2, 89–109.

Radovanović 2008: M. Radovanović, Ka sistematizaciji lingvističkog znanja: jedan lik etnolingvistike – etnosintaksa, u: Predrag Piper, Ljubinko Radenković (ur.), *Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika: u čast akademika Svetlane Tolstoj*, Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti, 363–374.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. 4, O-P (ograšje – pretnja), Novi Sad: Matica srpska.

Samardžić 2011: T. Samardžić, Automatsko poravnanje reči u paralelnom slovenačko-srpskom korpusu, u: Mihajlo Pantić, Borko Kovačević (ur.), *Zbornik radova projekta Srpska književnost i jezik u južnoslovenskom kontekstu*, Beograd: Čigoja štampa, Društvo za srpski jezik i književnost, 90–121.

Simeon 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Spasić 2012: J. Spasić, Kening u književnosti za decu, u: V. Jovanović, T. Rosić (ur.), *Književnost za decu i omladinu – nauka i nastava*, Jagodina: Fakultet pedagoških nauka, 139–159.

Spasić 2012a: J. Spasić, Slojevitost političkog govora, u: M. Kovačević (ur.), *Strukturne karakteristike srpskog jezika*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 351–356.

Spasić 2014: J. Spasić, Antonomazija u poeziji *Hilandarja*, *Uzdanica: časopis za jezik, književnost, umetnost*, Jagodina, 9 (2), 35-45.

Spasić 2014a: J. Spasić, Vosijanska antonomazija – višeznačnost antroponima, u: M. Kovačević (ur.), *Višeznačnost u jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 135-145.

Spasić 2017: J. Spasić, Diferencijalne jezičko-stilske karakteristike novinskog izveštaja, *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, Beograd, 22, 609–628.

Spasić 2018: J. Spasić, Jezik i stil Nušićevih kolumni, *CM: Communication Management Quarterly: Časopis za upravljanje komuniciranjem*, 13 (44), 117–144.

Spasić 2019: J. Spasić, Frazeologija u novinskoj vesti i novinskom izveštaju, *Nasleđe*, god. 16, br. 42, Kragujevac, 253–266.

Todorović 2014: S. Todorović: Uticaj jezičko-stilskih procesa u tvorenju jezičko-ideoloških osobenosti frazeoloških perifraza u jeziku novinarstva, *Lipar: časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu*, Kragujevac, 53, 33–47.

Tomić 2017: G. Tomić, Interkulturalnost u poredbenim pridevskim frazeologizmima sa značenjem karakternih osobina čoveka u srpskom i engleskom jeziku, *Lipar: list za književnost, umetnost i kulturu*, 62, 169–182.

Vincze, Holley 2013: L. Vincze, P. Holley, Making News Between Cultures: Ethnolinguistic Identity and Journalism in Four Minority Language Daily Newspapers, *Communication Reports*, 26 (2), 61–72.

Vitas, Utvić 2013: D. Vitas, M. Utvić, *Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013)*, Copyright Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu (http://www.korpus. matf. bg. ac. rs).

Vulović 2015: N. Vulović, *Srpska frazeologija i religija : lingvokulturološka istraživanja*, Beograd : Institut za srpski jezik SANU.

Cohen 1973: S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics*, London: Paladin, Granada Publishing.

Jelena Lj. Spasić

THE LINGUOSTYLISTIC MEANS OF EXPRESSING ETHNIC STEREOTYPES IN THE HEADLINES OF SERBIAN AND SLOVENIAN PRESS

Summary

The subject of analysis is the stylistically marked use of the adjective *Serbian* in the headlines from electronic editions of Serbian and Slovenian press. We have isolated the most commonly used types of the usage of the adjective derived from ethnonym, and the results obtained are looked at from the ethnolinguistic perspective. We examined the usage of phraseology and figurativeness as linguistic and stylistic expressions of ethnostereotypes. Being their subject, auto-stereotypes and hetero-stereotypes are characteristic of texts in which intercultural communication is developed.

Keywords: ethnic stereotype, phraseology, press, the Serbian language, the Slovenian language

Примљен: 3. октобра 2019. године
Прихваћен: 10. децембра 2020. године